

Maria Węglińska

Temat lekcji w klasach I-III jako źródło informacji o pracy nauczyciela

Nauczyciel i Szkoła 1 (6), 31-39

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Temat lekcji w klasach I–III jako źródło informacji o pracy nauczyciela

Wprowadzenie

Temat lekcji jest zagadnieniem, którym interesują się zarówno dydaktycy, jak i metodycy poszczególnych przedmiotów nauczania.

Według J. Pólturzyckiego (1985, s. 232–233) „temat jest wiodącym i nadrzędnym motywem lekcji”. Temat lekcji wyraża ogólnie treść, a więc także „treść procesu nauczania i uczenia się”.

J. Kulp i R. Więckowski (1983, s. 27–28) stwierdzają, że temat jednostki lekcyjnej, „wbrew pozorom, określa szczegółowy tok postępowania dydaktyczno-wychowawczego”. Ich zdaniem jest więc „ogromnie ważnym elementem w metodyczno-organizacyjnym przygotowaniu się nauczyciela do lekcji”.

Zdaniem B. Jodłowskiej (1991, s. 141) temat lekcji powinien być „w miarę krótki, a jednocześnie informatywny”.

1. Organizacja i przebieg badań

Badania przeprowadzono w Szczecinie. Objęto nimi 54 klasy trzecie. Zebrano 433 tematy lekcyjne. Przeprowadzono je w ramach obozu naukowego.

Studenci kierunku nauczanie początkowe nie tylko zbierali materiały związane z tematem lekcji, ale także badali w tych samych klasach umiejętność konstruowania wypowiedzi — opis dowolnego przedmiotu.

W tym wystąpieniu prezentuję wyniki związane z analizą tematów lekcyjnych zapisanych w dzienniku lekcyjnym. Tak więc analiza dokumentu pedagogicznego stanowi metodę niniejszych badań.

Podstawowe problemy badań sformułowano w postaci następujących pytań:

1. Ile czasu (jednostek lekcyjnych) poświęcili nauczyciele w klasie III na opis jako formę wypowiedzi?
2. Jakie treści zawierają tematy lekcji związane z tą formą wypowiedzi?

Cel badań sprowadzał się do stwierdzenia stanu faktycznego, czyli udzielenia odpowiedzi na pytanie „jak jest”.

2. Zawartość treści tematów lekcyjnych związanych z opisem

Jeśli idzie o wymagania dotyczące sposobu formułowania tematu dla nauczyciela i uczniów, to omówiłam je w pracy pt. „Opis jako forma wypowiedzi w klasach początkowych” (M. Węglińska, 1989, s. 51–53).

Analizując tematy lekcyjne zawarte w dziennikach lekcyjnych brałam pod uwagę takie szczególne zagadnienia, jak:

- 1) czas poświęcony opisowi (liczba jednostek lekcyjnych);
 - 2) podstawa opisu (opis na podstawie bezpośredniej obserwacji, na podstawie tekstu literackiego, z pamięci);
 - 3) rodzaje opisu (opis pojedynczego przedmiotu i opis porównawczy dwóch przedmiotów);
 - 4) obiekt i rodzaj opisu (rzecz, krajobraz, sytuacja, zjawisko);
 - 5) dobór przedmiotów (proste, złożone);
 - 6) środek dydaktyczny (naturalny..., model, obraz, tekst literacki);
 - 7) struktura tematu (ćwiczenia, tematyka, środek);
 - 8) wielozłonowość tematu (liczba zdań);
 - 9) stopień uszczegółowienia (zbyt ogólne, szczegółowe);
 - 10) forma językowa tematu (zdania oznajmujące, inne);
 - 11) rodzaj ćwiczeń językowych (ćw. redakcyjne, inne – doskonalące);
 - 12) rodzaj ćwiczeń redakcyjnych (wspólne, samodzielne);
 - 13) tematyka opisu (rzecz, zwierzę, roślina);
 - 14) związek opisu z innymi formami wypowiedzi.
- W tej też kolejności zostaną przedstawione wyniki badań.

2.1. Czas poświęcony opisowi

W programach nauczania nie określa się liczby godzin przeznaczonych na poszczególne formy wypowiedzi, w tym także i na opis.

Wiadomo, że poszczególne umiejętności zdobywa się poprzez liczne ćwiczenia.

Interesowało mnie pytanie, jaka liczba tematów związanych z opisem przypada na jedną klasę.

A oto uzyskane wyniki:

- mała (1–5 tematów) 12 (22,2%)
- przeciętna (6–10 tematów) 33 (61,1%)
- duża (11–15 tematów) 9 (16,7%)

Uzyskane wyniki są zróżnicowane. Skłaniają do stwierdzenia, że opis jako forma wypowiedzi nie cieszy się dużą popularnością, bowiem niewiele było klas, na którą przypada „duża ilość tematów” — 9 (16,7%).

2.2. Podstawa opisu

Za podstawę opisu można przyjąć bezpośrednią obserwację, wspomnienie oraz tekst drukowany. Z analizy literatury metodycznej wynika, że w klasach I–III za podstawę opisu głównie przyjmuje się bezpośrednią obserwację, można także przyjąć tekst literacki. Opis z pamięci zaleca się stosować w klasach wyższych szkoły podstawowej. Pragnąc odpowiedzieć na pytanie: Jaki rodzaj opisu preferują nauczyciele klasy III, przeanalizuję poniższe zestawienie:

- opis na podstawie bezpośredniej obserwacji 233 (53,8%)
- opis na podstawie tekstu literackiego 163 (37,6%)
- opis na podstawie wspomnień (z pamięci) 37 (8,6%)

Na podstawie danych zebranych w zestawieniu stwierdzam, że nauczyciele stosują wszystkie rodzaje opisu. Dominuje opis na podstawie bezpośredniej obserwacji (52,5%). Drugie miejsce zajmuje opis na podstawie tekstu drukowanego (37,6%). Ostatnie zaś opis na podstawie wspomnień (z pamięci) — 11,9%.

2.3. Rodzaje opisów: opis pojedynczego przedmiotu i opis porównawczy dwóch przedmiotów

Z analizy literatury metodycznej wynika, że w klasach I–III głównie proponowany jest opis pojedynczego przedmiotu. W ostatnich latach nieco miejsca poświęca się opisowi porównawczemu.

Czy w praktyce pedagogicznej także preferowany jest opis pojedynczego przedmiotu wskażą nam wyniki badań przedstawione w poniższym zestawieniu:

- opis pojedynczego przedmiotu 255 (58,9%)
- opis porównawczy dwóch przedmiotów 22 (5,1%)
- inne rodzaje opisu, inne obiekty 156 (36,0%)

Przeprowadzone badania wskazują, że w praktyce pedagogicznej opis porównawczy nie znajduje większego zastosowania (5,1%). Ponadto połowa badanych preferuje opis pojedynczego przedmiotu (58,9%).

2.4. Obiekt i rodzaj opisu

Uczniowie w młodszym wieku szkolnym winni opisywać nie tylko pojedyncze przedmioty, ale także większe całości. W tej sprawie wypowiada się H. B a c z y Ń s k a (1985, s. 127).

Program nauczania wymaga od uczniów tylko opisywania przedmiotu, ale jak stwierdza H. Zegadło, „co nie znaczy, że nie można uczniom wskazywać w tekstach opisów osób, krajobrazu czy zjawisk atmosferycznych” (H. Zegadło, 1990, s. 249).

Czy nauczyciele na lekcjach opisują tylko przedmioty i większe całości, czy też wskazują w tekstach na inne rodzaje opisu, dowiemy się z wyników badań przedstawionych w poniższym zestawieniu:

— rzecz	255 (58,9%)
— większa całość	23 (5,3%)
— krajobraz	55 (12,7%)
— sytuacja	10 (2,3%)
— zjawisko	22 (5,1%)
— brak bliższego określenia	68 (15,7%)

Powyższe dane informują nas o tym, że w klasie III nauczyciele głównie opisują pojedyncze przedmioty (58,9%), niezbyt często opisywane są większe całości (5,3%). Mówią nam także i o tym, że wielu nauczycieli nie określiło w temacie, co było obiektem opisu (15,7%).

2.5. Dobór przedmiotów (rzeczy) do opisu

Z analizy literatury metodycznej wynika, że dokonano podziału przedmiotów na proste i złożone. Dla klasy III zaleca się dobór przedmiotów prostych, natomiast dla klasy IV złożonych.

Jakie przedmioty były obiektem opisu w klasie III? Dane prezentuje poniższe zestawienie:

— przedmioty proste	174 (68,2%)
— przedmioty złożone	81 (31,8%)

Jak wynika z tego zestawienia zdecydowana większość nauczycieli (68,2%), zgodnie ze wskazówkami metodyków, opisywała proste przedmioty.

2.6. Środek dydaktyczny

Przedmiot opisu może być martwy lub mogą to być istoty żywe. Środkami dydaktycznymi mogą być: okazy naturalne, modele, obrazy (ilustracje), a także tekst literacki.

Oto jak przedstawia się wykorzystanie przez nauczycieli środków dydaktycznych:	
— naturalny okaz	77 (17,8%)
— model	24 (5,6%)

- obraz (ilustracja) 72 (16,6%)
- tekst literacki 163 (37,6%)
- brak bliższego określenia 97 (22,4%)

Prezentowane dane liczbowe mówią o tym, że nauczyciele stosowali różne środki dydaktyczne. Na pierwszym miejscu znajduje się tekst literacki (37,6%). Miejsce drugie zajmuje naturalny okaz (17,8%), obraz (ilustracja) — 16,6%. Znikomy procent badanych jako środek dydaktyczny podał model (5,6%).

Warto zwrócić uwagę, że wielu nauczycieli (22,4%) w ogóle w temacie nie uwzględniło środka dydaktycznego.

2.7. Struktura tematu

Metodycy są zgodni co do tego, że w zapisie tematu powinno się uwzględnić trzy jego człony, którymi są: typ ćwiczeń językowych, tematyka, środki dydaktyczne.

Ciekawą jest rzeczą, czy nauczyciele uwzględnili w temacie wymieniane elementy. Dane liczbowe przedstawia poniższe zestawienie:

- ćwiczenia językowe 66 (15,3%)
- ćwiczenia językowe, tematyka 173 (39,9%)
- ćwiczenia językowe, tematyka, środek 194 (44,8%)

Analizując dane zauważamy, że prawie połowa badanych nauczycieli (44,8%) w pełni zastosowała się do wskazówek metodyków. Wielu badanych uwzględniło 2 elementy (33,9%) struktury tematu. Byli i tacy, którzy ograniczyli się tylko do jednego elementu — ćwiczenia językowe (15,3%).

2.8. Wielocłonowość tematu

Jak twierdzą metodycy, temat lekcji można zapisać w postaci jednego zdania lub dwóch, trzech zdań.

W postaci ilu zdań badani ujęli swoje tematy lekcji związane z opisem — dane ilustruje następujące zestawienie:

- jednego zdania 336 (77,6%)
- dwóch zdań 79 (18,2%)
- trzech zdań 18 (4,2%)

Z prezentowanego tutaj zestawienia wynika, że ogromna większość badanych (77,6%) temat lekcji zapisywała w postaci jednego zdania. Tylko znikomy procent badanych ujął swój temat w postaci trzech zdań (4,2%).

2.9. Stopień uszczegółowienia tematu

Sformułowanie tematu może być zbyt ogólne bądź szczegółowe. Tematy, które dostarczają więcej informacji zaliczono do kategorii „ujęcie szczegółowe”, natomiast te, które dostarczają mniej informacji — do kategorii „zbyt ogólne”.

A oto wyniki badań:

- zbyt ogólne 152 (35,1%)
- szczegółowe 281 (64,9%)

Jak widać, większość nauczycieli sformułowała swoje tematy związane z opisem w sposób szczegółowy (64,9%).

2.10. Forma językowa tematu

Jak twierdzą metodycy forma gramatyczna tematu powinna być różnorodna, bowiem przeciwdziała to monotonii i wpływa na aktywność uczniów.

Jakiej formy zdania użyli nauczyciele pracując nad opisem, przedstawia poniższe zestawienie:

- temat w formie zdania oznajmującego 430 (99,3%)
- inne formy (pytające, wykrzyknikowe) 3 (0,7%)

Uzyskane dane liczbowe wskazują, że prawie wszyscy nauczyciele formułowali tematy lekcyjne w jednej formie — w formie zdania oznajmującego (99,3%).

2.11. Rodzaje ćwiczeń językowych

W pracy nad opisem wyróżnia się ćwiczenia redakcyjne oraz ćwiczenia związane z doskonaleniem opisu.

Jaki rodzaj ćwiczeń związany z opisem dominuje, ćwiczenia redakcyjne czy ćwiczenia związane z doskonaleniem?

Dane obrazuje poniższe zestawienie:

- ćwiczenia redakcyjne 255 (58,9%)
- ćwiczenia związane z doskonaleniem opisu 178 (41,1%)

Uzyskane dane wskazują, że w pracy nad opisem w klasie trzeciej dominują ćwiczenia redakcyjne (58,9%).

2.12. Rodzaje ćwiczeń redakcyjnych

Program nauczania wyróżnia dwa rodzaje ćwiczeń: wspólne i samodzielne redagowanie opisu.

Który rodzaj ćwiczeń redakcyjnych dominuje w pracy nad opisem — oto kolejne pytanie, na które pragnę uzyskać odpowiedź. A oto uzyskane dane:

— wspólne układanie opisu	128 (50,2%)
— samodzielne redagowanie opisu	67 (26,3%)
— brak bliższego określenia	60 (23,5%)

Jak widać, w pracy nad opisem w klasie trzeciej dominuje wspólne układanie opisu (50,2%). Znacznie mniej czasu poświęcono na samodzielne układanie opisu (26,3%). Spory procent badanych nie określił bliżej rodzaju ćwiczeń redakcyjnych (25,5%).

2.13. Tematyka opisu

Podstawą do konstruowania wypowiedzi zwanej opisem mogą być rzeczy, rośliny i zwierzęta.

Interesującym zagadnieniem jest odpowiedź na pytanie: Jakie obiekty są przedmiotem opisu w klasie III? A oto wyniki:

— przedmiot (większe całości)	103 (40,4%)
— postać (osoba)	59 (23,1%)
— roślina	37 (14,5%)
— zwierzę	56 (22,0%)

Z przytoczonych danych wynika, że nauczyciele opisywali różne obiekty. Pierwsze miejsce zajmują przedmioty (40,4%), drugie — postać (osoba) — 23,1% i zwierzę (22,0%). Rośliny nie cieszą się zbyt dużym zainteresowaniem jako obiekt opisu.

2.14. Związek opisu z innymi formami wypowiedzi

Opis jako forma wypowiedzi może zawierać elementy innych wypowiedzi np. opowiadania.

Ostatnie pytanie, na które chciałam uzyskać odpowiedź, brzmi następująco: Czy nauczyciele wiążą opis z innymi formami, czy też ograniczają się tylko do opisu? Wyniki przedstawia poniższe zestawienie:

- tylko opis 372 (85,9%)
- opis z opowiadaniem 28 (6,5%)
- opis z innymi formami wypowiedzi 33 (7,6%)

Jak widać z danych, badani w pracy nad opisem ograniczają się głównie tylko do samej formy opisu, nie ukazując jej związku z innymi formami.

Ogólnie można powiedzieć, iż analiza tematów lekcyjnych zawartych w dzienniku lekcyjnym, związanych z opisem jako formą wypowiedzi dostarczyła wielu informacji o pracy nauczyciela nad tą formą wypowiedzi, zarówno co do częstotliwości jej stosowania, jak i treści procesu nauczania i uczenia się.

Analiza tematów lekcyjnych dostarczyła także informacji o umiejętności formułowania tematu jako bardzo istotnego elementu lekcji.

Na zakończenie rozważań nad tematem lekcji jako źródłem informacji w pracy nauczyciela, stwierdzam, że nauczyciele klas trzecich:

- opisowi jako formie wypowiedzi nie poświęcają dużej liczby godzin (11–15 tematów) — taką liczbę godzin poświęciła niewielka grupa badanych (16,7%);
- preferują opis na podstawie bezpośredniej obserwacji (53,8%) oraz na podstawie tekstu literackiego (37,6%);
- dokonują głównie opisu pojedynczego przedmiotu (58,9%), opis porównawczy nie znajduje większego zastosowania (5,1%);
- do opisu dobierają przede wszystkim rzeczy, znacznie rzadziej większe całości (5,3%);
- do opisu dobierane są głównie przedmioty proste, co jest zgodne z zaleceniami metodyków, obiektem opisu są też przedmioty złożone (31,8%);
- stosując na lekcji różne środki dydaktyczne, preferują tekst literacki (37,6%), okaz (17,8%) i obraz (16,6%);
- nie w pełni przestrzegają wskazówek w zakresie struktury tematu, 3 członów wymienia prawie połowa badanych (44,8%);
- w zapisie tematu głównie ograniczają się do jednego zdania (77,6%);
- w większości (64,9%) formułują swoje tematy w sposób szczegółowy;
- temat lekcji formułują w jednej formie — w formie zdania oznajmującego (99,3%);
- w większości (58,9%) stosują ćwiczenia redakcyjne, rzadziej ćwiczenia związane z doskonaleniem opisu;
- połowa badanych (50,2%) stosuje wspólne układanie opisu, znacznie rzadziej stosowane jest samodzielne układanie opisu (26,3%), wielu nauczycieli (23,5%) w ogóle nie wymienia rodzaju ćwiczeń redakcyjnych;
- podstawą do konstruowania wypowiedzi czynią różne obiekty, głównie przedmioty (40,4%), osoby (postacie) — 23,1% i zwierzęta (22,0%), najrzadziej wykorzystywane są rośliny (14,5%);

— w pracy nad opisem nie wykazują powiązania go z innymi formami wypowiedzi — ogromna większość badanych ogranicza się tylko do opisu (85,9%).

W oparciu o własne badania i obserwacje praktyki pedagogicznej nauczycieli można przyjąć następujące postulaty:

1. Temat lekcji w badaniach uczynić jako jedno (a nie jedyne) ze źródeł poznawania pracy nauczyciela; bowiem dostarcza on dokładnych, szczegółowych i ścisłych informacji.
2. Umiejętność formułowania tematu lekcji powinna być w przygotowaniu metodycznym nauczycieli przedmiotem szczególnej troski.
3. Zwrócić większą uwagę na zgodność tematu lekcji z programem nauczania oraz na zgodność ze wskazówkami zawartymi w literaturze metodycznej.
4. Stosować więcej lekcji poświęconych samodzielnemu redagowaniu wypowiedzi.

Pragnę podkreślić, że uzyskane w badaniach wyniki ze względu na niewielką próbę badawczą mogą być odnoszone tylko i wyłącznie do badanych klas w Szczecinie.

Literatura

- Jodłowska B., *Start — szok zawodowy — twórcza praca nauczyciela klas początkowych*, Warszawa 1991.
- Kulpa J., Więckowski R., *Metodyka nauczania języka polskiego w klasach początkowych*, Warszawa 1983.
- Pólturzycki J., *Lekcja w szkole współczesnej*, Warszawa 1985.
- Węglińska M., *Opis jako forma wypowiedzi w klasach początkowych*, Warszawa 1989.